

Sultan II. Abdülhamid Devrinde

Resim ve Fotoğraf

Ömer Faruk Şerifoğlu*

Osmanlı padişahlarının yakın çevrelerinde birçok sanat dalından sanatçılar her zaman var olmuştur. Bu sanatçılar arasında özellikle ressamlar ve fotoğrafçılar, belki de sultanların suretlerini ölümsüzleştirdikleri için özel bir ilgi görmüşlerdir. Fatih Sultan Mehmed'in İtalya'dan getirttiği Gentile Bellini'den başlayıp, Sultan Abdülaziz'in gözde ressamı Guillemet ve II. Abdülhamid'in saray ressamı Fausto Zonaro'ya dek, Osmanlı hükümdarlarının konuğu olan yabancı ressamlar, önemli bir resim koleksiyonu bırakmanın yanı sıra, İstanbul'da yaşadıkları süre içinde çevreleri ve öğrencileriyle, modern Türk resminin oluşmasına ve genç Türk ressamlarının yetişmesine de öncülük etmişlerdir.

1794'te eğitime başlayan Mühendishane-i Berr-i Hümayûn'un ders programına askeri amaçlı ilk resim dersleri konulur; bu dersler, perspektif, ışık-gölge gibi temel kurallar üzerine yoğunlaşmıştır.¹ Sultan II. Mahmud (1808-1839) devrinde çağdaş anlamda eğitim veren Harbiye, Tıbbiye, Bahriye gibi okullar açılır. II. Mahmud, devlet dairelerine kendi resimlerini astırtarak yeni bir geleneğin de başlatıcısı olur.² Kendisini ayakta veya atın üzerinde, yeni Avrupalı üniforması ve (1829'da sarığın yerine getirilen) fesle gösteren, anıtsal boyutlarda yağlıboya portrelerini yaptırtır. Sultan Abdülmecid (1839-1861) de 1840'ta İstanbul'a gelen İngiliz Ressam Sir David Wilkie'ye (1785-1841) kendisini bir odada Avrupalı bir koltukta, üniformasının içinde ve elinde eldivenleri ve kılıcıyla resmettirir. Yine bu dönemde, inşasına başlanan ve 1856'da açılışı yapılan Dolmabahçe Sarayı, Osmanlı topraklarında ilk resim koleksiyonuna ev sahipliği yapmıştır.

Şehzadeliği sırasında Qués ve Schranz gibi sanatçılardan resim dersleri alan Sultan Abdülaziz'in (1860-1876) resime olan ilgisi ve yeteneği ile sarayda yeni bir dönem başlar; maiyetinde ressamlar çalıştırır, saray koleksiyonu için yurtdışından eserler satın aldırır. Sultan Abdülmecid döneminde başlayan sarayda resim biriktirme anlayışı, bu dönemde sanat eseri toplama düşüncesine dönüşür.³ 1867'de Paris, Londra ve Viyana'ya giden Sultan Abdülaziz, yabancı bir ülkeyi resmî olarak ziyaret eden ilk Osmanlı padişahı olur. Maiyetinde II. Abdülhamid'in de aralarında olduğu birçok şehzade vardır. Şeref konuğu olarak katıldığı 1867 Paris Uluslararası Sergisi'nde Avrupa'nın sanat ortamını yerinde görme imkânı bulmuştur. Bu seyahatten edinilen izlenimler, sonraki yıllarda plastik sanatlar açısından cesur adımların atılmasında etkili olmuştur. Fransız Guillemet, Polonyalı Chlebowsky ve Rus Aivazovsky gibi sanatçılara, portrelerin yanı sıra, Osmanlı'nın kahramanlığını yansıtan tarihi konuları anlatan kalabalık kompozisyonlar sipariş edilmiş, böylelikle sarayda, Avrupalı ressamların yaptıkları yağlıboya tablolardan oluşan görkemli bir koleksiyon oluşmaya başlamıştır.⁴

Cuma Selamlığı çıkışında Sultan II. Abdülhamid ve maiyeti arasında Ressam-ı Hazret-i Şehriyari Fausto Zonaro, Zonaro Aile Arşivi.

* (MA), Sanat Tarihçisi.

1

1 David Wilkie'nin fırçasından Sultan Abdülmecid, Topkapı Sarayı Koleksiyonu.

2

2 F. Zonaro tarafından yapılmış Sultan II. Mahmud portresinin fotoğrafı, Zonaro Aile Arşivi.

Sanatkâr ve Sanatsever Bir Sultan

III. Selim'den Abdülaziz'e kadar uzanan dönemdeki Osmanlı padişahlarının kültür ve sanat alanlarında atmış oldukları Batılılaşma ve modernleşme adımlarının sonuçlarının görülmeye başlandığı Sultan II. Abdülhamid döneminde, şehirde olduğu kadar sarayın içinde de birçok etkinlik ve yenilik desteklenir. Sultan II. Abdülhamid zamanı, saraydaki sanat ortamı adına önemli bir dönem olmuştur. Kendi içinde bir şehir olarak nitelenebilecek Yıldız Sarayı'nda idari ve özel yapılar dışında hayvanat bahçesi, kuş evi, tiyatro, kütüphane, gözlemevi, basımevi, fotoğraf atölyesi, resim galerisi, müzik salonu ve bazı küçük müzelerin bulunduğu kaynaklarda geçmektedir.

Sultan II. Abdülhamid birçok sanatla yakından ilgilenmiştir. Şehzadegan Mektebi hocalarıyla manzara, çiçek ve portre etüdlerinde bulunmuştur.⁵ Resim, tiyatro ve müzik dışında koleksiyonculuğu da vardır. Değerli eşyalardan, silahlara, tablolarıdan kuş ve böcek maketlerine kadar geniş bir merak silsilesi mevcuttur. Kendisinin çok iyi bir marangoz ve ahşap oyma ustası olduğu bilinir. Marangozhanesinde çalıştığı, resim çizdiği ve boya ile uğraştığı zamanlar kahverengi kadife pantolon ve kolları sıvalı gömlek giydiği, bahçeye çıkarken kullandığı düz sarı renk ağaç bir baston kullandığı kayıtlıdır: "Başlıca eğlencem müzik dinlemek, marangozhanede çalışmaktan ibarettir. Ancak bunlarla uğraşırken yorgunluğumu hissetmiyorum."⁶

Yıldız Sarayı Mabeyn Başkâtipliği bünyesindeki kütüphane ve Tercüme Kalemi'nde, bir başkitaççı, 13 yardımcı kitapçı ile Birinci Mütercim haricinde bütün doğu ve batı

3

4

dillerini bilen 15 mütercim vardır. Burada günlük makaleler dışında her dilden roman ve hikâyeler tercüme edilir. Bu çevirilerin toplamı 6 bine yakındır. II. Abdülhamid'in özellikle sevdiği cinayetle ilgili polisiye romanlar, o dönemde yayımlanmış ise hangi dilde olursa olsun çevrilmiştir. Padişah için yapılan tercümeler, büyük boy, kenarları yaldızlı kâğıtlara yazılır, kırmızı ve yeşil kurdellalarla bağlanarak takdim edilirdi.

Yeni açılan modern okullarda eğitim gören ve resim yapmaya ilgi duyan ilk isimler, çağdaş Türk resim sanatının da öncüleri olurlar. "Asker ressamı kuşağı" olarak adlandırılan bu dönemin sanatçıları arasında Kolağası Hüsnü Yusuf Bey, Ferik Tevfik Paşa, Osman Nuri Paşa, Ferik İbrahim Paşa, Hüseyin Zekâi Paşa, Şeker Ahmed Paşa, Süleyman Seyyid Bey, Hoca Ali Rıza ve Halil Paşa gibi isimler veya "Darüşşafakalı Ressamlar" adıyla anılan gruplar vardır.⁷ Resimlerinde genel olarak peyzaj, natürmort gibi konulara ağırlık veren asker ressamı, eserlerini saraya sunmuşlar ve muhtelif şekillerde ödüllendirilmişlerdir.

Resim eğitimi için gönderildiği Paris'te Jean-Léon Gérôme ve Gustave Boulanger'in öğrencisi olan Ahmed Ali Bey (Şeker Ahmed Paşa) yurda döndükten sonra, ülkemizde ilk resim sergisini 27 Nisan 1873'te açmıştır. Bir süre sonra yaver olarak sarayda göreve başlayan sanatçının, saray koleksiyonunun gelişiminde büyük rolü olmuştur.⁸ Hocası Gérôme'un yönlendirmeleri ve onun kayınpederi Adolphe Goupil'in sahibi olduğu Goupil Galerisi'nden alınan eserlerle saraydaki birikim, her geçen gün daha da zenginleşmiştir. Gérôme'un bir başka öğrencisi olan Osman Hamdi Bey, 1881'de Aya İrini'den Çinili Köşke taşınan Müze-i Hümayûn Müdürlüğü'ne

3 Sultan II. Abdülhamid'in talebi üzerine Zonaro tarafından yapılan Fatih Sultan Mehmed'in portresi, Zonaro Aile Arşivi.

4 Şehzade-Veliahd Abdülmecid Efendi, Zonaro Aile Arşivi.

5

5 Misafirin-i Ecnebiyye
Teşrifatçısı Şeker
Ahmed Paşa, Ömer Koç
Koleksiyonu.

atanır. Müzeciliğinin yanı sıra arkeolog ve ressam olan sanatçı, bir güzel sanatlar okulu kurmayı amaçlamaktadır. Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi, Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla 1883'te resmen açılır. Resim, yontu, mimarlık ve gravür derslerinin okutulduğu okulda, İstanbul'da yaşayan yabancı sanatçılar da öğretmenlik yapmıştır.

Ressam-ı Hazret-i Şehriyâri Mösyö Zonaro

Yıldız Sarayı kompleksinde sanat eserlerinden oluşan bir müze kurmayı da amaçlayan padişahın, büyük ilgi duyduğu alanlardan biri de resimdir. Yabancı ve yerli resamlara, kendisinden önceki padişahların, prensesler ve şehzadeler dâhil saray erkânının portrelerini yaptırtmıştır.⁹

1896'da "Ressam-ı hazreti şehriyâri" unvanıyla sarayda görevlendirilen İtalyan Ressam Fausto Zonaro'ya (1854-1929) çocuklarının portrelerinin yanı sıra Gentile Bellini'nin Fatih Sultan Mehmed portresinin bir kopyasını ve birçok özel konulu tablolar sipariş etmiştir. Zonaro, Yıldız

Parkı'nda peyzaj çalışmaları yaparken bir gün ansızın bu çalışmalarını durdurması ve Sultan II. Abdülhamid'in kızı Refia Sultan'ın portresini yapması söylenir ve Başmabeynci Faik Bey'in rehberliğinde Harem'e götürülür: "Beraberimde tuval, boyalar, fırçalarım vesair almama izin verilmeyince hayli şaşırdım. Fakat Refia Sultan'ın odasına girdiğimizde bunun en iyilerinin zaten hazırlanmış olduğunu fark ettim. Faik Bey, bir prensese nasıl davranacağımı anlattı. Kızlarağası odayı denetledikten sonra Refia Sultan odaya girdi ve Faik Bey aramızda tercümanlık yaptı. Yarım saat sonra herhangi bir çalışma yapamadan Refia Sultan "Bugün için yeter!" deyip odadan ayrıldı. İkinci seansa Refia Sultan'ın fotoğrafını çekmek için fotoğraf makinesini ve hızlı çalışmak amacıyla pastel malzememi getirmek isteğime karşılık, fotoğraf çekilmesinin mümkün olamayacağı, fakat pastel kullanabileceğim söylendi. İkinci defa, Harem'deki odaya gittiğimizde bu kez prenses yerinden kalkıncaya dek, pastel portreyi tamamladım ve derin bir nefes aldım. O gece rahat uyudum ve ertesi günü bu pastel portreden bir de yağlıboya portre çalıştım. Her iki tabloya yaldızlı çerçeveler yaptırdım. Bu tablolardan pastel olan Harem Dairesi'nde Valide Sultan'ın odasına, yağlıboya portre ise Sultan II. Abdülhamid'in özel salonunun duvarına asıldı."¹⁰

1898 yazında bir gün Alman İmparatoru Kaiser Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'na resmî bir ziyaret yapacağı duyulur. İmparator ve İmparatoriçe, Yıldız Sarayı Şale Köşkü'nde ağırlanacaklardır. Sultan II. Abdülhamid, bir talimatla Zonaro'dan Şale Köşkü'nün duvarlarını tablolarla süslemesini ister. Saray'daki tabloların büyük çoğunluğu Rus ressamlarına aittir, arada Sultan Abdülaziz'in aldığı önemli resamlara ait eserler de vardır. Fausto Zonaro, tanık olduklarını espirili bir ifadeyle anlatır: "Bu tabloları olabildiğince, Kaiser Wilhelm'in geçeceği veya davete katılacağı salonların duvarlarına yerleştirdim. Sabah geldiğimde, yerleştirdiğim bir kısım tabloların duvarlardan indirilmiş olduğunu gördüm, kimseden de bir şey öğrenemeyince yeniden yerleştirdim. Ertesi gün yine aynı tabloların indirilmiş olduğunu görünce,

hayretler içinde kaldım. Israrım üzerine Teşrifat Nazırı Münir Paşa, padişahın emri ile bu tabloların indirildiğini söyledi. Sultan Abdülhamid birkaç resmi beğenmemiş, diğerlerini de Rus ressamalara ait olduğu için indirtmişti. Gerekçesi ise, Almanya ile Rusya arasında münasebetler iyi olmadığından, Kaiser Wilhelm'in ziyareti sırasında Osmanlı Sarayı'nın duvarlarında Rus ressamlarına ait tabloları görmesinin olumsuz bir anlam yaratabileceği endişesiydi."¹¹

Yıldız Sarayı'nda Müze

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan ve 1880-1890 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen anonim çizimlerin,¹² Yıldız Sarayı'nda kurulması düşünülen müzenin planları olduğu sanılmaktadır. Çizimler on farklı galeriyi göstermektedir. Hangi galeride nelerin sergilendiği bu çizimlerin üzerinde yazıyla da belirtilmiştir: 1- Sikke-ler, mücevherler ve değerli taşlı eserler, 2- Değerli madenlerden ve taşlardan yapılmış eserler, 3- Padişahların portreleri ve onlara ait diğer tablolar, 4- Sévr ve Kapodimonti gibi Avrupa porselenleri, 5- Sultan'a hediye edilmiş çeşitli eşyalar, 6- Tunç ve gümüşten antikalar, 7- Halılar, seccadeler, değerli ciltli kitaplar, tezhip ve minyatürler, 8- Saksonya ve Kuzey Avrupa çinileri, 9- Deniz kabukları, yazı levhaları, cam eşyalar ve hatlar, 10- Çin ve Japon seramikleri.¹³

6 Gustave Boulanger, *Sudan Geçen Bedeviler*, tuval üzerine yağlıboya, Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu.

7 Şeker Ahmed Paşa,
Ormanda Oduncu, tuval
üzerine yağlıboya, İRHM
Koleksiyonu.

Yıldız Sarayı'na ait bu planlarla, Georgina Max Müller isimli bir İngiliz kadının kitabında anlattıkları arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. İngiliz Konsolosluğu'nda çalışan oğlunu ziyarete gelen Bayan Müller'in İstanbul'dan çok etkilenecek yazdığı gezi kitabı 1897 tarihli. Kitapta, padişahın bazı elçilik çalışanları, şehirdeki önemli yabancı gazeteciler ve asilzadeler gibi diğer konuklarla birlikte Bayan Müller'i saraya akşam yemeğine davet ettiğini öğreniyoruz. Çok kibar ve hoşsohbet olarak tanımlanan sultan, yemekten sonra konuklarına -halkın normalde göremediği- özel müzesini, kütüphanesini ve bahçesini gezdirir. Burada gördüğü değerli objelerden, antika eşya, el yazması, resim ve minyatürlerden bahseden Bayan Müller, bunların ne kadar düzenli bir şekilde sergilendiğinden övgüyle söz eder: "Kuşevinin arkasında, birbirinden değerli nesnelerle dolu olan uzunca bir odası bulunan bir binaya girdik. Bu, sultanın özel müzesiydi. İçeride, sultanın atalarına ait sayısız değerli objenin yanı sıra, şimdiye kadar kendisine hediye edilen bütün objeler de başarılı bir şekilde sergilenmekteydi. Hepsi çok düzenli bir şekilde, kutularında incelenmeyi ve izlenmeyi bekleyen sayısız duvar ve cep saati, eşsiz ciltli, nadir kitaplar, el yazmaları, her türden değerli porselen, mücevher, minyatür ve yağlıboya tablolar..."¹⁴

Resimli Kitap dergisinde yayımlanan fotoğrafların da aynı yere ait oldukları hemen fark edilmektedir.¹⁵ Müzenin bulunduğu binanın ve müzenin günümüze kadar

ulaşmayışı ya da bizim tam olarak yerini tespit edemeyişimizi, diğer saray yapılarıyla birlikte 31 Mart olayları sırasında yağmalandığı varsayımıyla açıklamak mümkündür. Sultan Abdülhamid'in resme ve beraberinde müzeciliğe olan ilgisinin en sağlam göstergelerinden biri de İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan ve yakın zamanda bir araştırmaya konu olan belgedir.¹⁶

1890 yılına ait olduğu anlaşılan belge¹⁷ Osmanlı saraylarındaki resim koleksiyonunun envanteri niteliğinde olup "Saray ve Kasr-ı Hümayûnlarda bulunan resimlerin cinsini ve ressamların esamisini mübeyyen defter" olarak isimlendirilmiştir. Tamamlanmamış ikinci bir nüshası (Env. No: 9218) da bulunan belge, tam olarak 104 yerli ve yabancı sanatçıya ait, 346 eseri liste olarak vermektedir. Belgenin amacı kesin olarak bilinmemekle birlikte, tahmin edilebilir: Belge, daha sonra Yıldız Sarayı içerisinde kurulduğu bilinen müzenin hazırlık aşamasının bir parçası olabileceği gibi, sayısı iyice artan tabloların güvenliği ve düzeni için alınan tedbirlerin bir parçası da olabilir. Her iki durumda da 19. yüzyılın sonunda sarayda resim sanatının, müze ve/veya sergileme kavramlarının varlığını oldukça kuvvetli bir şekilde vurgulayan belge, tablo koleksiyonunun nitelik ve nicelik bakımından düzeyini de göstermektedir.

19. yüzyılda halka açık bir müzeye dönüştürül(e)meyen saray koleksiyonu Cumhuriyet'in kurulmasından sonra açılan ilk müzelerin çekirdeğini oluşturmuştur. Koleksiyonun, büyük kısmı Dolmabahçe Sarayı'nda kalmakla birlikte, Yıldız Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Topkapı Sarayı Müzesi, Çankaya Köşkü, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Deniz Müzesi ve Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi gibi birçok devlet kurumuna dağılmış durumdadır.¹⁸ 1909'da 31 Mart olayları sırasında saraydaki diğer eşyalar ve hazinelerle birlikte yağmalanması, 1910'da Çırağan Sarayı'nda çıkan yangında yok olan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli müzeler arasında paylaştırılan tablolar düşünülürse koleksiyonun görece büyüklüğünün gerçekte ne olduğu anlaşılabilir.

Belgede adı geçen tabloların bir kısmı, sanat tarihimizdeki en önemli Levanten ve Türk sanatçılara aitken, bir kısmı da Goupil Galerisi aracılığıyla Paris'ten alındığı bilinen tablolarlardır. Belgede sıralanan sanatçı isimlerine baktığımızda, bazılarının iyi bilinen Ahmed Ali Bey, Hüseyin Zekâî Paşa, Osman Hamdi Bey, Halil Paşa, Abdülmecid Efendi, Manas Efendi, Ziya Paşa, Antranik Efendi, Mıkırdıç Melkonyan veya Armenopoulo gibi Osmanlı tebaasından ressamı olduklarını görmekteyiz. Diğer taraftan Emin Bey, Sami Efendi, Alaaddin Efendi, Mehmed Efendi, Galip Efendi, Faik Efendi ya da Yaşar Efendi gibi bazıları da Türk sanat tarihinde "primitifler" olarak adlandırılan asker ressamıdır.

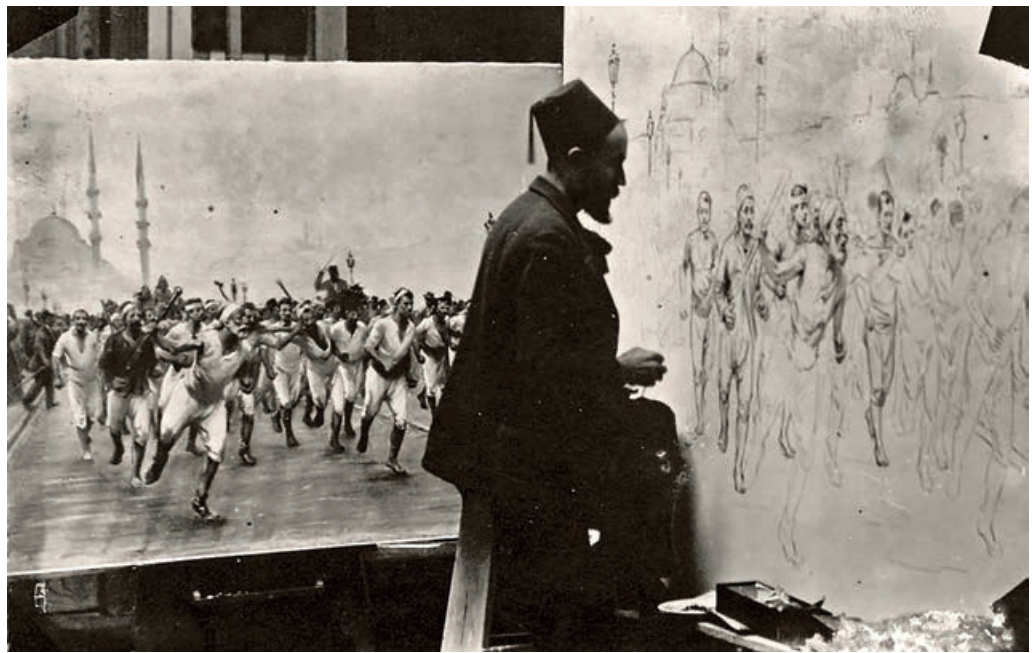
Belgede bir ya da birden fazla eseri bulunan yabancı sanatçıların büyük çoğunluğu Fransızdır: Edouard Armand-Dumaresq, Narcisse Berchere, Hippolyte Berteaux, Auguste Bonheur, William Bouguereau, Goustave Boulanger, Pierre Auguste Cot, Charles Daubigny, Bernard Debat-Ponsan, Alfred de Dreux, François Dubois, Eugene Fromentin, Jean-Léon Gérôme, Gustave Guillaumet, Pierre Desire Guillemet, François-Claude Hayette, Victor Pierre Huguette, Jules-Achille Noel, Van Marcke, Georges Washington, Adolphe Yvon ve Felix Ziem. Envanter belgesine göre koleksiyonda Fransız sanatçıların eserleri dışında dört İtalyan sanatçı (Amadeo Preziosi, Alberto Pasini, Luigi Acquarone ve Stefano Ussi), iki Alman (Adolf Kaufmann ve Adolphe Schreyer), bir İngiliz (William Holman Hunt), bir Polonyalı (Stanislaw Chlebowsky), bir Rus (Ivan Aivazovsky), bir Romanyalı (Theodor Aman), bir Macar (Sandor

Alexander Swoboda), bir Belçikalı (Petrus Van Schendel), bir İsveçli (Wilhelm Von Gegerfelt) ve bir Avusturyalı (Rudolf Ernst) sanatçının eserleri bulunmaktadır.

Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin politik çözümlemesi ayrı bir konu olmakla birlikte, 31 Mart olayı ve Yıldız yağmasının kültür ve sanat tarihimiz açısından sonuçları vahim olmuştur. Saray yağmasında padişahın tüm şahsi malları gibi koleksiyonlarının da saldırıya uğradığı düşünüldüğünde, geriye müzelerle ilgili belgeler, çizimler, planlar ve fotoğraflardan başka dişe dokunur pek bir şey kalmamıştır.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, resim sanatı açısından bir başka dönüm noktası olur. Sanatçıların II. Meşrutiyet'i izleyen dönemde, bir meslek birliğinin çevresinde birleşme süreci ve Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin doğuşu, resmin profesyonel bir yaşam tarzı olarak kavranmasının ilk adımını oluşturmuştur. Veliahd Abdülmecid Efendi'nin himayesinde kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin¹⁹ kurucuları Sanâyi-i Nefîse Mektebi mezunu sanatçılardır. Ressam Mehmed Ruhi Bey'in önerisiyle Sami (Yetik), Şevket (Dağ), Hikmet (Onat), İbrahim (Çallı), Ağâh, Kâzım, Ahmed İzzet, Ahmed Ziya (Akbulut) ve Mesrur İzzet gibi bir grup genç sanatçının kurduğu Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, yarı resmî bir yapıya sahiptir.²⁰

Abdülmecid Efendi'nin şehzade, veliahd ve sonrasında halife kimliği, sanatının biçimlenmesinde büyük etkidir. Henüz sekiz yaşındayken babası Sultan Abdülaziz'i kaybeden Şehzade Abdülmecid Efendi'nin müzisyen ve ressam kimliği çocuk yaşlarda oluşmaya başlar. Babasının ölümünden sonra Ortaköy Feriyye Sarayı ve Bağlarbaşı'nda kendi adı ile anılacak olan köşkte yaşamıştır. Abdülmecid Efendi'nin muhtemelen veliahdlığı döneminde yaptığı bir resim oldukça ilginçtir.²¹ Sultan II. Abdülhamid'in hal'ini konu edinen bu tablo, 172 x 235 cm boyutlarında olup, halen Dolmabahçe Sarayı'nda sergilenmektedir. Babası Sultan Abdülaziz'in ölümünü yaşamı boyunca unutamayan ve her fırsatta hatırlayarak Sultan II. Abdülhamid'i sorumlu tutan Abdülmecid Efendi, o ânı siyasi/duygusal, kaygı veya duyarlılıkla ölümsüzleştirmiştir.

8 Zonaro, İtfaiyeciler tablosunu çalışırken, Zonaro Aile Arşivi.

Sultan II. Abdülhamid Nasıl İkna Oldu?

12 yılı aşkın bir süre sarayda görev yapan, padişahın birçok özel talebini yerine getiren Zonaro, Sultan II. Abdülhamid'in portresini yapmayı bir türlü başaramaz. Bu yönde birkaç kez girişimde bulunmuş ancak hiçbirine cevap verilmemiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'den hemen sonra bu isteğini nasıl gerçekleştirdiğini yine kendisinden öğreniyoruz. 1924'te Roma'da yayımlanan *Il Caffaro* dergisine verdiği söyleşide, bu gecikmenin nedenlerini açıklamış ve yaptığı portrelerden birini San Remo'daki evinde sakladığını belirtmiştir:²²

"Her şeyden önce, İstanbul'da sarayda çalıştığım yıllarda, Türk hükümdarının portresini tuval üzerine yapmayı başaramamıştım. Sultan II. Abdülhamid doğuştan sanatçı bir insandı. Nadir görülen bir ustalık ve duyarlılıkla zarif çizgi ve biçimlerle, resimler yapıyordu. Ancak, katı dini kurallar, onu yasaklıyor olmalıydı. Saray Ressamı olarak görevlendirildiğim 1896'da bana, İslâm'ın Halifesi'nin resmini yapmamam gerektiği tekrar tekrar vurgulanarak hatırlatıldı. (...) Bir Saray Ressamı olarak, padişahın resmini yapamamak, tuhaf geliyordu! Gene de sessiz kaldım. İşimdeki heyecan verici yenilikler beni mutlu etmekteydi ve giderek bu olumsuz duygulardan uzaklaştım. II. Abdülhamid'in resmini kimse yapamazdı. Yasak herkes için geçerliydi. Sultan'ın portresini basan yabancı dergiler, ya gençlik resimlerinin yeraldığı fotoğraflardan yararlanıyorlardı ki bu durumda imparatorluk hudutlarından içeri girmeleri engelleniyordu veya kendileri tamamen hayali bir şeyler çiziktiriyorlardı. (...) 23 Temmuz 1908 günü bir ihtilal oldu ve Meşrutiyet ilan edildi. Fırtınalı bir yıld! O sırada, ilk kez Sultan II. Abdülhamid'in portresini yapmaya kesin karar verdim. Ülke, yüzyılların tembelliğini aniden üstünden atmış, mutluluk sarhoşluğu içindeydi.

9 Elisa Zonaro'nun objektifinden Galata Köprüsü üzerinde Sultan II. Abdülhamid portresini satan çocuk, Zonaro Aile Arşivi.

10 Zonaro'nun
otoportresi,
Masi Belediyesi
Koleksiyonu, İtalya.

10

11

Bu sırada, çok önemli siyasal değişiklikler oluşuyor ve sultanın sürgüne gönderdiği kişiler, yeniden İstanbul'a dönüyorlardı. Her tarafta büyük şenlikler, gösteriler vardı ve Meşrutiyet'in getirdiği hürriyete ilişkin politik konuşmalar yapmak, günlük yaşamın bir parçası olmuştu. Sonra seçimler geldi. Birbiri ardından garip ve trajik olaylar yaşanmaya başlandı. Hayatımda ne böylesine yürek parlayan gösterilere ne de bu denli çok kişinin sürgüne gönderilişine tanık olmuşum!

Bu arada, sarayda görevli olanlar birer ikişer görevlerinden uzaklaştırılıyordu. Saray Mimarı Raimondo d'Aronco'nun işine son verildi. Ardından Saray Orkestrası ve şefi işlerinden oldular. Arturo Stravolo'nun opera grubunun işine son verildi. Böylesine tehlikeli olayların ardından bugün yarın benim de başıma bir şeyler gelecek diye bekliyordum. Bu sıkıntılı günlerden birinde moralim bozuk, yeni bir haber alma umudu ile gittiğim Maliye Nezareti'nden geri dönüyordum. Galata Köprüsü'nde yine aynı insan kalabalıklığı vardı. O sırada, elinde bir tomar afiş bulunan bir adam dikkatimi çekti. Olanca sesiyle bağırıyor ve bu afişleri satmaya çalışıyordu. Bunların Sultan II. Abdülhamid'i çok kötü tasvir eden resimler olduğunu gördüm. Gözlerime inanmadım. Çünkü Türkçe, Ermenice ve Fransızca yazılı bu afişte, Meşrutiyet'in ilk Padişahı Sultan II. Abdülhamid övülüyordu. Bir mecidiye gibi bir fiyata satılan bu afişten bir tane aldım ve öfkeye kapıldım.

Hemen eve döndüm ve o heyecanla Sultan II. Abdülhamid'e hitaben bir mektup kaleme aldım ve içtenlikle hissettiklerimi kâğıda döktüm: '15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed tarafından saraya davet edilen Venedikli ressam Gentile Bellini gibi, ben de Siz Majesteleri tarafından saraya davet edildim. Ama ben tanık olduğum ve son derece üzüntü duyduğum bir olayı, sizden saklayamayacağım. İstanbul sokaklarında satılan resminizin, hem sanat açısından hem de size benzerlik bakımından şahsınıza karşı işlenmiş bir suç olduğunu düşünmekteyim. Ve halkın İslam'ın Halifesi'nin gerçek resmini görmeyi arzu ettiklerine inanıyorum.'

12

13

11-12-13 Zonaro'nun yaptığı Sultan II. Abdülhamid portrelerinin siyah-beyaz fotoğrafları, Zonaro Aile Arşivi.

Mektubumun sonunda, portrelerini yapmak şerefine bana tanınmasını istihham ettim. Bu mektubum tercüme edildi ve Şair Kâni Bey de sanırım birkaç dokunaklı sözcükle süsledi. Mektubum büyük bir heyecan yaratmış olmalıydı. Mabeyn Kâtipliğinden Sultan II. Abdülhamid'in portresini yapmak üzere hazır olmam emri verildi ve gerçekten birkaç gün sonra, ilk kez bana poz veren Sultan II. Abdülhamid'in karşısındaydım. (...) Sultanın üç ayrı pozda portresini hazırladım. Üçüncü pozun süresi çok azdı. Sultan, hep düşünceliydi, kaşları çatıktı ve durgundu. İşte o günlerde imparatorluğun her köşesinde huzursuzluklar, isyanlara dönüşüyor, taşkınlıklar artıyordu. Bana poz verdiği dakikalar boyunca, hiç konuşmadan ve düşünceli bir ifadeyle bakıyordu. Hükümrancılığını kaybetmişti ama belki de, yeniden o eski kudretli günlerine dönebileceğini düşünüyordu.”²³

Fausto Zonaro, Sultan II. Abdülhamid'in, tarihi birer belge niteliğindeki bu portrelerini 31 Mart İsyanı günlerinde tamamlar. 27 Nisan 1909 günü Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildiğinde bu eserler tamamlanmış durumdadır. Ekim ayında da Zonaro “Saray Ressamı” görevinin sona erdiği haberi ile karşılaşacaktır. Günümüzdeki saray kayıtlarında Sultan II. Abdülhamid'in bu portrelerine dair hiçbir kayda rastlanılmamaktadır. Bu üç tablodan biri II. Abdülhamid dönemine ait tüm belgelerin yok edildiği Yıldız Yağması sırasında tahrip edilmiş olabileceği gibi, Sultan Reşad'ın padişah olmasıyla saraydan çıkartılıp, bir yerlere atılmış da olabilir. Saraya teslim edilemeyen iki portre 1910 Mart ayında Zonaro'nun diğer tabloları ile birlikte sandıklara yerleştirip gemi ile İtalya'ya gönderilmiştir. Eşi Elisa'nın Hesap Defteri'ndeki kayıtlardan bu portrelerden birinin 9 Mart 1912 günü San Remo'da ressam tarafından Kont Vincenzo Marsaglia'ya 9 bin liralık gibi yüksek bir fiyatla satıldığı anlaşılmaktadır. Üçüncü portre ise uzun süre sanatçının San Remo'daki evinde sergilenmiştir.²⁴

Fotoğrafın Cazibesi

1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid 33 yıllık yönetimi süresince fotoğraftan azami ölçüde yararlanmış, hanedan üyelerinin, saray personelinin, asker ve devlet ileri gelenlerinin portre fotoğraflarının çekilmesini emretmiş; hükümrancılığı altındaki tüm bölgelerdeki önemli olayları, devlet binalarını, mimari yapıları, şehir görüntülerini fotoğrafla belgelemiştir. Buna karşın kendi portresini çok nadiren yaptırmıştır ve bu durumun hastalık derecesindeki aşırı şüpheciliklerinden kaynaklandığı söylenir. Portre fotoğrafın iletişim gücüne ve insanın iç dünyasını belgelediğine son derece inanmış olan Sultan Abdülhamid, şahsiyeti ile bağlantı kurulabilecek herhangi bir işaret vermemek için kameralardan daima uzak durmuştur.

Şehzadelik döneminde İstanbul'da Abdullah Biraderler'in, 1867 Londra seyahati sırasında ise William Downey'in çektiği portre fotoğrafları saltanat yıllarında yeni fotoğraflar yaptırmadığı için uzun süre kullanılmıştır. Fransa'da yayımlanan 1897 Şubat tarihli *Le Petit Journal* dergisinde 30 yıl önce İngiliz fotoğrafçı William Downey'in çekmiş olduğu portrelerden birinin kapak olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim 1894'te Adolphe Ascher tarafından Viyana'da yayımlanan ve Avrupa kıtasında hüküm süren tüm hanedan üyelerinin portrelerini içeren *Scepter und Kronen - Die Herrscher Europas in Wort in Bild* (Asalar ve Taçlar - Resimler ve Yazılarla Avrupa'nın Hükümdarları) adlı görkemli kitapta da yine aynı fotoğraf kullanılmıştır.²⁵

1869'da Abdullah Biraderler'in çektiği portrelere, ilerleyen yıllarda sultanı yaşlı göstermek ve yeni olduğuna inandırmak amacıyla çeşitli yayıncılar tarafından sakal ilave edildiği görülmektedir.

Fotoğrafçı kameralarından adeta kaçan Sultan II. Abdülhamid'in güncel veya stüdyo çekimi, gerçekten portre sayılabilecek bir fotoğrafını bulmak imkânsız deneyecek düzeydedir. Saltanat döneminde bilinen son derece nadir fotoğraf çekimlerinden birini, 1900 yılı Ekim ayında İstanbul'a gelen İran hükümdarı Muzaffereddin Şah'ın ziyareti sırasında Phebus (Febüs) Fotoğrafhanesi sahibi Boğos Tarkulyan gerçekleştirmiştir.²⁶

Tarkulyan, bu çekim sırasında Sultanın kendine özgü davranışını unutamaz. 35 yıl sonra bir röportajında, kedisinin, "Biraz tebessüm buyurmaz mısınız, Efendim" ricasına sultanın tok bir sesle, "Hayır, gayet ciddi olmak gerektir!" cevabını verdiğini, biraz terslenmiş olsa da nişan ve elli altınla ödüllendirildiğini aktarır.²⁷ Hatta bu ziyaret sırasında İran Şahı tarafından da "şir-ü hurşid" (Arslan ve Güneş) nişanının ikinci rütbesiyle ödüllendirilmiş ve "fotoğraf-i şahi" unvanı verilmiştir.

Tarkulyan'ın fotoğraf tarihi açısından önemli bir belgesel çalışması da "Bomba Hadisesi Fezlekesi"dir. 21 Temmuz 1905 tarihinde bir Cuma selamlığı çıkışında Ermeni komitacılar tarafından düzenlenen suikast sonucunda, Sultan II. Abdülhamid küçük bir zaman farkıyla kurtulmuştur. Patlamada 26 kişi ölmüş, 56 kişi de yaralanmıştır. Bu olay üzerine hazırlanan fezlekede bulunan 34 adet fotoğraf farklı fotoğrafçılar tarafından çekilmiştir. 27 adet suçlu portresi dışında, Boğos Tarkulyan'ın Zaptiye Nezareti'nde çektiği, 18 x 23 cm boyutlarındaki yedi fotoğrafta eylem sonrası ele geçirilen fünye, dinamit lokumları ve suikastte kullanılan araba görülmektedir. Bu fotoğraflardan bir takım Sultan II. Abdülhamid'e ayrıca hediye edilmiştir.²⁸

¹⁴ Abdullah Biraderler'den Kevork Abdullah, Ebüzziya Tevfik'e ithaf ve imzalı, Ömer Faruk Şerifoğlu Arşivi.

¹⁵ Boğoz Tarkulyan, 10 Ekim 1892, Ömer Koç Koleksiyonu.

Sultan II. Abdülhamid'in polisiye fotoğraflara ilgisi yeni değildir. 1884'te dönemin Zaptiye Nazırı Kamil Paşa, nezaret binası içinde bir fotoğraf atölyesi kurmakla görevlendirilir ve İstanbul hapishanelerinde bulunan bütün mahkûmların fotoğraflarının çekilmesini ister. Çekilen bu fotoğrafların sabika dosyası haline getirilerek karakollara dağıtılması ve aynı kişilerin yeniden suç işlemesi durumunda kolaylıkla tespiti ve kanun karşısına çıkartılması amaçlanmıştır. Söz konusu atölyenin yönetim ve sorumluluğu Vasilaki Kargopulo'ya verilmiştir.

Saray Fotoğrafçılığı

Sadrazam Fuad Paşa'nın önerdiği fotoğrafçı Abdullah Biraderler'in 1863 yılında çektiği portresini beğenen Sultan Abdülaziz; "Yüzüm ve asıl görüntüm, Abdullah Biraderler'in çektiği fotoğraflardaki gibidir. Emrediyorum, bundan böyle yalnızca onların çektiği fotoğraflarım resmi fotoğraf olarak tanınsın ve böyle kabul edilerek her tarafa dağıtılsın" emrini verir. Sultan II. Abdülhamid döneminde de "Sultanın Fotoğrafçısı" unvanlarını bir süre daha korurlar. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus ordusu Yeşilköy'e kadar gelip yerleşince, Kevork Abdullah önceden tanıştığı Dük Nicola'yı ziyaret ederek fotoğraflarını çekmiştir. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, Abdullah Biraderler'i cezalandırarak, tuğrasını geri alır.

1889 yılında İstanbul'a gelen Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm ve İmparatoriçe Augusta Victoria'nın fotoğraflarını çeken Sébah & Joaillier firmasına başarısı nedeniyle, "Prusya Sarayı'nın Fotoğrafçısı" unvanı verilir. Bu dönemde, Phébus Fotoğrafhanesi'nin sahibi Bogos Tarkulyan da boyama yoluyla renklendirdiği fotoğraflarla herkesin beğenisini kazanmıştır. Bogos Tarkulyan "Saray Fotoğrafçılığı" unvanı ile ödüllendirilirken 1900 yılının sonunda Abdullah Biraderler, borçlarını ödemek için stüdyolarını bütün aletleriyle birlikte Sébah & Joaillier'e satarlar.

Abdullah Biraderler'in azledilmelerinden sonra, Sultan II. Abdülhamid'in emriyle Osmanlı Hanedanı üyelerinin ve devlet adamlarının fotoğraflarının çekimi ve bu fotoğrafların dağıtımı, ayrıca bütün sarayların ve hanedana ait köşk ve yalıların iç ve dış fotoğraflarının çekim işleri "Mâbeyn-i Hümâyûn Fotoğrafçılığı" unvanı ile Vasilaki Kargopulo'ya verilir. Sultan II. Abdülhamid, 11 Nisan 1886 tarihli irade ile ölen Vasilaki Kargopulo'nun yerine oğlu Konstantin Kargopulo'yu "Saray Fotoğrafçısı" olarak

14

15

16 Yunan sefiri
Konoriyot'un oğlu,
İspanya sefirinin oğlu (şâir
Dante'nin kiyafetindedir),
İspanya sefirinin kızı
(Dante'nin sevgilisi
kiyafetindedir), İsveç
sefirinin kızı, İspanya
sefirinin kızı, Milli Saraylar
Koleksiyonu.

16

atar ve genç fotoğrafçıya yardım etmesi için Manas ailesinden Saray ressamı ve minyatürcüsü olan Ermeni asıllı Josef Manas Efendi'yi (1835-1916) görevlendirir.

Fotoğraf da çeken II. Abdülhamid'in, Yıldız Sarayı'nda kurdurttuğu atölyede, pek çok şehzade ve sultanların fotoğrafları çekilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'e göre fotoğraf; insanın fizyonomi ve ruh halini iyi yansıtan bir araçtır. Sultan II. Abdülhamid fotoğrafla ülkenin her tarafından bilgi edinmiş, devlet idaresindekileri fotoğraflarından tanımıştır. Fotoğrafın belge özelliği taşıması yanında, propaganda gücünü kavramış, yurtdışına albümler göndermiştir.²⁹

Dipnotlar

- 1 M. Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, s. 376.
- 2 N. Berkes, *Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 31.
- 3 M. Cezar, *age.*, s. 147; Z. Çelik, *Şarkın Sergilenişi*, s. 35.
- 4 Z. İnankur, "Official Painters of the Ottoman Palace", s. 382.
- 5 F. Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, s. 28.
- 6 F. Ezgü, *age.*, s. 28.
- 7 S. Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986; S. Germaner, "1850 Sonrası Türk Resminde Kaynak ve Konular", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, s. 69-74.
- 8 *Şeker Ahmed Paşa 1841-1907*, s. 22-42.
- 9 P. Mansel, *Konstantiyye*, s. 422.
- 10 O. Öndeş - E. Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, s. 44.
- 11 O. Öndeş - E. Makzume, *age.*, s. 52.
- 12 Çizimlerin envanter numarası: 17/543.
- 13 G. Renda, "Portrenin son yüzyılı", *Padişahın Portresi*, s. 461.
- 14 G. M. Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 1978.
- 15 *Resimli Kitab*, II (1325/1909).

- 16 Z. G. Öztürk, *Ottoman Imperial Painting Collection through a Document dating from 1890*, s. 5.
- 17 Belge Prof. Dr. Kemal Beydilli tarafından bulunmuştur. Envanter numarası: 9079.
- 18 Öner, "Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu", *Milli Saraylar*, s. 91.
- 19 Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, 1921 yılında "Türk Ressamlar Cemiyeti", 1926 yılında "Türk Sanayi-i Nefise Derneği", 1927'de "Türk Sanayi-i Nefise Birliği", 1929 yılında ise "Güzel Sanatlar Birliği" adını alarak etkinliğini sürdürür.
- 20 Ö. F. Şerifoğlu, "Osmanlı Sarayı ve Türkiye'de Resim", *Osmanlı Saray Koleksiyonundan*, s. 92-94.
- 21 E. Yağbasan vd, *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, s. 84-86.
- 22 O. Öndeş -E. Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, s. 78.
- 23 Öndeş-Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, s. 78-81
- 24 Öndeş-Makzume, *age.*, s. 81, 142.
- 25 Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun 1960'ta yayımlanan *Babam Abdülhamid* adlı eserinde bile aynı fotoğraflar kullanılmakla birlikte, yanlışlıkla bunların 1876'da tahta çıkışı sırasında çekildiği belirtilmiştir.
- 26 B. Öztuncay, *Hatıra-i Uhuvvet*, s. 92.
- 27 Kandemir, "Febüs Anlatıyor", *Aydabir*, 7 (Mart 1936), s. 53.
- 28 BOA, Y. PRK. AZN, 24/38, 8 Ekim 1905.
- 29 Sultan II. Abdülhamid'in kendi adıyla anılan fotoğraf arşivi halen İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde korunurken, başta IRCICA olmak üzere çeşitli kurumlar tarafından değerlendirilmektedir. Aynı koleksiyonun büyük bir kısmının bir kopyası da halen Sultan II. Abdülhamid tarafından bizzat gönderilen Amerikan Kongre Kütüphanesi'nde, bulunmaktadır.

Kaynakça

- BOA, Y. PRK. AZN, 24/38, 8 Ekim 1905.
- Berkes, Niyazi, *Baticılık Ulusçuluk Ve Toplumsal Devrimler*, Yön Yayınları, İstanbul 1965.
- Cezar, Mustafa, *Sanatta Batı'ya Açılış Ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Çelik, Zeynep, *Şark'ın Sergilenişi, 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- Ezgü, Fuad, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, İstanbul 1962.
- Germaner, Semra, "1850 Sonrası Türk Resminde Kaynak ve Konular", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 69-74.
- Germaner, Semra-Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbulu*, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2002.
- İnankur, Zeynep. "Official Painters Of The Ottoman Palace", *Art Turc/ Turkish Art, 10th Congres International Dart Turk*, Geneva 1999.
- Kandemir, "Febüs Anlatıyor", *Aydabir*, 7 (Mart 1936), s. 53.
- Mansel, Philip, *Konstantiniye - Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, Çev. Şerif Erol, 2007.
- Müller, Georgina Max, *İstanbul Mektupları*, Tercüman, İstanbul 1978.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, İstanbul 1960.
- Öndeş, Osman, Erol Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, YKY., İstanbul 2003.
- Öner, Sema. "Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu", *Milli Saraylar*, 1987.
- Öztuncay, Bahattin, *Hatıra-i Uhuvvet-Portre Fotoğraflarının Cazibesi: 1846-1950*, Aygaz, İstanbul 2005.
- Öztürk, Zehra Güven, *Ottoman Imperial Painting Collection Through A Document Dating From 1890*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Renda, Günsel, "Portrenin Son Yüzyılı", *Padişahın Portresi*, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2000 s. 442-463.
- Resimli Kitab*, II (1325/1909).
- Shaw, Wendy M. K., *Osmanlı Müzeciliği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Şeker Ahmed Paşa 1841-1907, (Haz. Ömer Faruk Şerifoğlu-İlona Baytar), TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2008.
- Şerifoğlu, Ömer Faruk, "Osmanlı Sarayı ve Türkiye'de Resim", *Osmanlı Saray Koleksiyonundan*, Adach - TBMM Milli Saraylar, Abu Dhabi 2006, s. 85-97.
- Tansuğ, Sezer, *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- Yağbasan, Eylem, vd, *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, YKY. - TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2004.